

“सामाजिक आणि आर्थिक लोकशाही नसेल तर राजकीय लोकशाही यशस्वी होऊ शकत नाही”.

-डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर

जातीअंत संघर्ष समिती

महाराष्ट्र दलित हक्क सम्मेलन

प्रियंका भोतमांगे नगर, नागपूर

दिनांक २५ जानेवारी २०१४

-ठराव-

आपण २००७ साली नाशिक येथे राज्यस्तरीय दलित हक्क सम्मेलन भरविले होते. त्यानंतर आज नागपूर येथे असे सम्मेलन आयोजित केले आहे. दरम्यानच्या काळात देशातील आणि महाराष्ट्रातील दलित समुहांना आणि व्यक्तींना अनेक बाजूंनी कोसळणाऱ्या संकटांशी सामना करावा लागला. केंद्र आणि महाराष्ट्र राज्य सरकारांनी रेटलेल्या नवउदारवादी आर्थिक धोरणांचे गंभीर परिणाम ग्रामीण आणि शहरी भागांत कष्टाचे जीवन जगणाऱ्या दलितांना भोगावे लागले. दलितांवर आणि दलित वस्त्यांवर झुंडीने हल्ले केले गेले. हल्ले करणाऱ्या गुन्हेगारांवर खटले भरण्यात पोलीसांनी टाळाटाळ केली. जेव्हा खटले दाखल करणे भागच पडले तेव्हा गुन्हेगार सुटतील असाच प्रयत्न केला गेला. गुन्हेगारांना राजरोस मोक्यात सोडले. अत्याचार प्रतिबंधक कायद्याची कलमे लावलीच नाहीत. न्यायालयात ज्या खटल्यांचे निकाल लागले तिथेही ढिसाळपणा आढळून आला. २०१२ मध्ये महाराष्ट्रामध्ये जातीआधारित अत्याचारांसाठी ३२८७ जणांना अटक करण्यात आली. २०१२ ला जुने साचलेले खटले धरून राज्यात एकूण २३,८३२ आरोपींचे खटले सुरु होते. त्यापैकी २२०९ आरोपींचे खटले निकालात निघून २१०४ आरोपींची पुराव्याअभावी निर्दोष सुटका झाली. शासन-प्रशासनाने पूर्वापार चालत आलेली दलितविरोधी भूमिका इमाने-इतबारे पार पाडली.

अर्थात् या चोहोबाजूंनी कोसळणाऱ्या संकटांपुढे मुकाटपणे शरणागती पत्करायला दलित समुहांनी नकार दिला. शक्य तितका कणखर प्रतिकार केला. नव्या पिढीतील दलित तरुण-तरुणींनी पुढाकार घेऊन बुलंद आवाज उठवला. हल्लेखोरांविरुद्ध आणि त्यांना पाठिशी घालणाऱ्या शासन-प्रशासनाविरुद्ध ऊग्र निदर्शने करण्यात आली. डाव्या, पुरोगामी आणि जनवादी पक्ष-संघटनांनी एकत्र येऊन गुन्हेगारांना अदल घडेल अशी सजा व्हावी यासाठी प्रयत्न केले. हल्ल्यांत बळी पडलेल्या कुटुंबियांना दिलासा देण्यात पुढाकार घेतला.

तथापि जातीवादी शक्तींची वाढलेली मगुरी पाहता, हल्ल्यांपासून आणि संकटांपासून दलित समुहांचे संरक्षण करू शकेल अशी सर्व श्रमिकांची भक्कम एकजूट खूपच क्षीण आहे. उलट धर्मांध आणि जातीवादी शक्तींची आक्रमकता वाढत आहे. कर्मठ हिंदू सनातनी प्रवृत्तींना उचलून धरणाऱ्यांचा जोर वाढला आहे. जातीव्यवस्था आणि जातींच्या अस्मिता यांचे प्राबल्य उफाळून वर येण्याला गती मिळाली आहे. प्रतिगामी व्यवहार आणि विचारांच्या समर्थकांची ताकद मोठी झाली आहे. अशा या प्रतिकूल पार्श्वभूमिवर आपण आजचे हे दलित हक्क सम्मेलन नागपूर येथे घेत आहोत. या सम्मेलनात आपण प्रतिकूल परिस्थितीवर मात कशी करता येईल त्याची चर्चा करायला हवी. दलित-श्रमिकांच्या बलाढ्य एकतेच्या आधारावर समताप्रधान

जनवादी क्रांतीकडे जाण्यासाठी आपले हे सम्मेलन दिशादर्शक ठरले पाहिजे. या दृष्टीने चर्चला उपयुक्त होईल असे काही मुद्दे या ठरावात मांडत आहोत.

सामाजिक प्रागतिक चळवळींचा प्रदीर्घ इतिहास असणाऱ्या महाराष्ट्र राज्यात आपण राहतो. आपले राज्य आर्थिकदृष्ट्या पुढारलेले आहे. तथापि जातीभेद आणि दलितांवरील अत्याचारांच्या घटनांनी महाराष्ट्र आजही बदनाम होत आहे. जातीसंस्थेचे वैशिष्ट्य असणारे परंपरागत व्यवसायाचे बंधन मोठ्या प्रमाणावर झुगारून दिले जात असले तरी अजूनही सफाईसेवेसारख्या व्यवसायात हे वैशिष्ट्य मूळ धरून आहे. जातीअंतर्गत विवाहपद्धतीची सक्ती ठिली करणारी भौतिक स्थिती निर्माण झाली असली तरी, आंतरजातीय विवाहांना निष्ठुर विरोध करणारी मानसिकता टिकूनच आहे. आर्थिक विषमता आणि सामाजिक बहिष्कार यामुळे विशेषतः ग्रामीण भागातील दलित समुदाय आजही असुरक्षित आणि विपन्न अवस्थेत जगतो आहे. सार्वजनिक जीवनामधून मनुस्मृतीसारख्या अमानुष धर्मग्रंथांची हकालपट्टी झालेली असली तरी धर्माधिष्ठित अंधश्रद्धांचे प्राबल्य टिकून आहे. जातीआधारित सम्मेलने भरविली जात आहेत. राजकीय निवडणुकांत जातीनिष्ठ संधीसाधू डावपेचावर भर दिला जात आहे. सनातन प्रथापरंपरांचा दुराग्रह कडवेपणाने प्रसारित केला जात आहे. मालमत्ता आणि प्रतिष्ठेवरील उच्चवर्ग-जातींची मक्तेदारी नष्ट झालेली नाही. शिक्षण आणि ज्ञान घेण्याच्या कक्षा बहुजनांच्या दृष्टीने रुंदावलेल्या असल्या तरी सामाजिक-आर्थिक अवस्था भीषण असल्याने दलितांची प्रगती खुंटलेलीच आहे. ज्या दलितांनी स्वकष्टाच्या जोरावर पदे मिळवली आणि स्थिती सुधारून घेतली त्यांनाही नानातऱ्हेच्या अपमानित अवहेलना सहन कराव्या लागत आहेत. महाराष्ट्रातील बाह्य वातावरण जातीव्यवस्था आणि जातीय विषमता यांना थारा देणारे नाही असे भासत असले तरी, अंतर्गत लोकव्यवहार आणि मानसिकता अजूनही परंपरागत जातीसंस्कारांच्या गच्च कचाट्यांत संकोचली आहे.

म. फुल्यांनी 'शेटजी आणि भटजी' विरुद्ध संघर्षाचे आवाहन केले. सावकारी आणि धार्मिक शोषणाविरुद्ध लढण्याची गरज सांगितली. डॉ. आंबेडकरांनी 'भांडवलशाही आणि ब्राह्मणशाही' याविरुद्ध संघर्ष करतांना, 'सावकार, जमीनदार आणि भांडवलदार' वर्गाकडून होणाऱ्या शोषणाला संपविण्यासाठी संघटित होण्यास सांगितले. जातीअंताची आणि वर्गअंताची लढाई सोबत-सोबतच लढणे आवश्यक असल्याने त्यांनी ठोस शब्दांत सांगितले. तथापि महाराष्ट्रातील जाज्वल्यपूर्ण सामाजिक परिवर्तनवादी चळवळींनी जहाल भूमिसुधारणांचा निर्णायक मुद्दा प्रभावीपणे उचलून धरला नाही. कर्मवीर दादासाहेब गायकवाड यांनी 'कसेल त्याची जमीन नसेल त्याचे काय' असा मर्मभेदी प्रश्न विचारून भूमिहीनांच्या सत्याग्रहाचे प्रचंड आंदोलन उभारले. पण नंतर हा प्रश्न धसास लावण्यात यश आले नाही.

महाराष्ट्र राज्य सरकारची भांडवली विकासाची धोरणे दिखाऊ जमीनसुधारणा कायदे करणारीच राहिली. जमीनींचे मूलभूत जहाल फेरवाटप झालेच नाही. जमीनदारी-सावकारी विरुद्धचा लढा निर्णायकपणे लढविला गेला नाही. महाराष्ट्रातील जुन्या जमीनदार-जहागीरदारांची जमीनीवरील मक्तेदारी नष्ट झाली नाही. उलट त्यांच्या बरोबरीने नव्या भांडवलदारी जमीनदारशाहीची पकड घट्ट होत गेली. आता जागतिकीकरणाच्या कालखंडात भूखंड-माफियांचे आणि वित्त भांडवलावर मांड ठोकणाऱ्या रियल ईस्टेटवाल्या गुंड-पुंडांचे जमीनीवरील आक्रमक अधिराज्य सुरू झाले आहे.

महाराष्ट्रातील डाव्या-साम्यवादी चळवळीने कामगार-शेतकऱ्यांचे लढे बांधतांना अनेक उणीवा राहून गेल्या. आर्थिक शोषणाविरुद्धचा लढा जातीय दडपशाहीविरुद्धच्या लढ्याशी अविभाज्यपणे जोडण्याची नितांत आवश्यकता असते अशा खोलवरच्या जाणीवेतून करावयाच्या व्यवहारात कच्चे दुवे राहिले.

अस्पृश्यता, जातीयदमन आणि जातीव्यवस्था निपटून काढण्यासाठी करावयाच्या संघर्षात डाव्या जनवादी क्रांतीकारकांनी अग्रभागीच राहायला हवे असते. दलित समुदायांना गुलामीत डांबून ठेवणाऱ्या जुन्या-नव्या सर्व तऱ्हेच्या जमीनदारी वर्चस्वाचा अंत करण्याचा लढा आणि त्यांच्यावर केल्या जाणाऱ्या अमानुष अत्याचारांविरुद्धचा लढा एकत्रितपणे

जोडायचा असतो. दलितांच्या मुक्ती संग्रामात पुढाकार आणि नेतृत्व देण्यात पूर्वाश्रमींच्या क्रांतीकारांकडून राहिलेल्या कमजोऱ्या काळजीपूर्वक आणि जाणीवपूर्वक दूर करायच्या असतात.

यादृष्टीने महाराष्ट्रातील डाव्या चळवळीने जाणीवपूर्वक केलेले काही प्रयत्न लक्षात घ्यायला हवेत. नामांतर आणि राखीव जागांच्यासाठी झालेल्या सत्याग्रहात कॉ. गंगाधरआप्पा बुरांडे, कॉ. ए. बी. सावंत, कॉ. विठ्ठलराव नाईक हे इतर कित्येक कॉम्रेड्स बरोबर तुरुंगात होते. कॉ. विठ्ठलराव नाईक दलित वस्त्यांवर हल्ले होत असतांना ते हल्ले थोपविण्यासाठी जीवाचे रान करून रात्रंदिवस गावोगाव फिरत होते. रमाबाई आंबेडकर नगरात झालेल्या पोलिसी हत्याकांडानंतर कॉ. सुमनताई संझगिरी यांचेबरोबर अनेक तरुण त्वरेने धावून गेले. कॉ. अहिल्याताई रांगणेकर धारावीच्या दलित वस्तीतील महिलांशी सातत्याचा संपर्क ठेवून त्यांना सहकार्य करीत. ग्रामीण भागात ज्या ज्या वेळी अलिकडच्या काळात दलितांवर अत्याचार झाले तेव्हा डाव्या चळवळीतील कार्यकर्त्यांनी गुन्हेगारांना अटक करण्यासाठी आणि अत्याचाराला बळी पडलेल्यांना न्याय मिळण्यासाठी तांतडीने पुढाकार घेतला आहे. खैरलांजीचे प्रकरणात आपण केलेला प्रभावी हस्तक्षेप याची उजळती साक्ष आहे. तरी देखील अजून याबाबतीत असलेली उदासीनता आणि उत्कट हस्तक्षेपाचा अभाव झटकण्याची गरज आहेच.

महाराष्ट्रात आरएसएस आणि विश्व हिंदू परिषदेसारख्या धर्मांध संघटनांनी अखंडपणे सामाजिक परिवर्तनवादी चळवळींच्या विरोधात कडवी भूमिका घेतलेली आहे. संघ परिवाराने फुले-आंबेडकरांना बदनाम करण्याची मोहीमच चालविली. 'समरसते'च्या नावाखाली हेडगेवार आणि आंबेडकरांना एकाच साखळीत गुंफण्याचा उद्दाम खोडसाळपणा केला. वर्णजातींची अभिमानास्पद भलावण करणाऱ्या गोलवलकरांची विषारी विचारसरणी फैलावण्यात कसूर केली नाही. संघाचा ब्राह्मणी पवित्रा भाजपने निवडणुकांच्या राजकीय लाभासाठी बदलल्याचा देखावा केला. पण जातीव्यवस्था आणि दलितांची हीन अवस्था तशीच राखून 'समरसते'चे नाटक या धर्मांध शक्तींना वठवायचे आहे. दलित-आदिवासींचा वापर मुस्लीम-ख्रिश्चनांविरुद्धची राखीव फौज म्हणून करावयाचा आहे. राखीव जागांना असलेला त्यांचा विरोध वारंवार व्यक्त झाला आहे. शिवसेना, पतितपावन संघटना आणि बजरंगदल यांच्या विद्वेषी फुत्कारांनी संघपरिवाराच्या उद्देशांना नेहमीच बळ पुरविले आहे. धर्मांधता आणि जातीवर आधारित दमन यांच्या विरोधातील संघर्षाचा परस्पर घनिष्ट संबंध जनवादी चळवळीने नेहमी लक्षात ठेवायला हवा.

महाराष्ट्राच्या डाव्या जनवादी धर्मनिरपेक्ष चळवळीचा अनुभव लक्षात घेऊन आपल्याला काही मुद्यांची स्पष्ट समज करून घ्यायला हवी. जातीय दमनाविरुद्धचा लढा आर्थिक शोषणाविरुद्धच्या लढ्याशी अपरिहार्यपणे जोडायला हवा. सर्वकष वर्गसंघर्षाच्या दोन बाजू आहेत. आर्थिक शोषण-विषमता नष्ट करणे आणि सामाजिक दडपणूकीला आधार देणाऱ्या जातीसंस्थेचा अंत करणे. या दोन्ही साठी एकत्रित लढा करणे हा जनवादी क्रांतीचा कळीचा आशय आहे हे कदापि विसरून चालणार नाही.

महाराष्ट्रातील सामाजिक परिवर्तनाची उज्वल परंपरा

भारतीय जातीव्यवस्थेतील अमानुषतेचा नेमका आणि मर्मभेदी वेध घेऊन तिला नेस्तनाबूत करण्यासाठी महाराष्ट्राने एक अखंड परंपरा निर्माण केली. महात्मा ज्योतीराव फुले यांनी सर्वप्रथम जातीव्यवस्थेच्या समर्थकांवर घणाघाती प्रहार केले. ब्राह्मणी वर्चस्ववादी संस्कृतीशी उभा दावा केल्याखेरीज या व्यवस्थेला सुरंग लावणे अशक्य आहे हे त्यांनी पुरेपूर जाणले होते. उच्चवर्णीय अहंकाराने मानवाची प्रतिष्ठा धुळीला मिळवली. मानवी सन्मानाला अस्पृश्यतेसारख्या जुलुमांनी रसातळाला पोचवले. स्त्रियांची पराकोटीची अवहेलना हा कौटुंबिक व सामाजिक प्रतिष्ठेचा अभिमानविषय बनविला गेला. अस्पृश्यतेविरुद्ध

आणि स्त्रियांच्या मानवी अधिकारांसाठी त्यांनी आणि सावित्रीबाई फुले यांनी केलेले परिश्रम आणि भोगलेल्या हालअपेष्टा जातीव्यवस्था निर्मूलनाकरिता कार्य करू इच्छिणाऱ्या कार्यकर्त्यांना नेहमीच प्रेरणा देणाऱ्या आहेत.

जाती-अंताच्या लढाईकरिता भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी दिलेली दिशा आणि योगदान अनन्यसाधारण आहे. जन्मसिद्ध अधिकारभेदावर आधारलेल्या जातीव्यवस्थेचा त्यांनी केला तितका अभ्यास, प्रतिवाद, चिंतन आणि प्रत्यक्ष प्रखर व्यवहार दुसऱ्या कोणीही केलेला नाही. जातीव्यवस्थेच्या नायनाटाकरिता त्यांनी आकाश-पाताळ एकत्र केले. सर्वस्व पणाला लावले. जाती-अंताची लढाई म्हणजे बोलघेवड्यांची सैद्धांतिक शब्दबाजी नव्हे. अस्पृश्यता निर्मूलनासाठी केलेले वरवरचे दिखाऊ उपाय नव्हेत. मूळ व्यवस्थेचा ढाचा तसाच ठेवून केवळ सहानुभूतीच्या वल्गनांनी केलेल्या करामती नव्हेत. ही लढाई एकेका जातीने लढायची लढाई नसून ती जातीव्यवस्थेत गुरफटलेल्या परंतु तिच्या अंताचे समग्र भान आलेल्या सर्वांनी एकत्रितपणे लढायची आहे. जातिव्यवस्थेचा विनाश हा एक बिनतडजोड क्रांतीकारी आणि प्रदीर्घ असा संघर्ष आहे. मात्र समाजातील बुद्धीवादी प्रगतीशील परिवर्तनवादी समाजधुरीणांनी ही लढाई निकराने पुढे नेण्यासाठी विशेष पुढाकार घेतला पाहिजे, असे प्रतिपादन आणि आवाहन बाबासाहेबांनी अथकपणे केले. वर्णव्यवस्था आणि जातीसंस्था यांचा प्रच्छन्न पुरस्कार आणि गौरव करणाऱ्या भल्याभल्या दिग्गजांना त्यांनी निखालसपणे निरुत्तर केले.

राजर्षी शाहू महाराजांनी बहुजनांना शिक्षण, रोजगार आणि प्रतिष्ठा मिळावी यासाठी अनोखे पायंडे पाडले. डॉ. आंबेडकरांना मोठे सहकार्य केले. अस्पृश्यता निवारणासाठी पुढाकार घेऊन ब्राह्मणी वर्चस्वाची घमेंड जिरवली. खुद्द राजाच अस्पृश्यतेविरुद्ध प्रागतिक विचार-व्यवहारांचे समर्थन करत आहे याचा मोठा प्रभाव सर्वसामान्य जनतेवर पडला. फुल्यांनी १९ व्या शतकात आणि आंबेडकरांनी २० व्या शतकात केलेल्या महान कार्यामुळे जातीव्यवस्था अंतासाठी मजबूत असा ऐतिहासिक अवकाश निर्माण केला आहे.

यावरून अनेक मुद्यांबाबत स्पष्टता येऊ शकते. अस्पृश्यता आणि सामाजिक भेदभावाशी निगडित दलित जनतेचे प्रश्न अग्रहक्काने सोडविण्याचे कार्य आणि जातिव्यवस्था निर्मूलनाचे मूलभूत कार्य, सुटे-सुटे करणे मुळातच चुकीचे आहे. ही दोन्ही कार्ये परस्परंशी पक्की बांधलेली आहेत. तथापि दलित जनतेचे प्रश्न सोडविण्याचे कार्य जातिव्यवस्था नष्ट करण्याच्या कार्यातील एक कळीचे आणि मध्यवर्ती कार्य आहे, याकडे कधीही डोळेझाक करता येणार नाही. त्याच प्रमाणे फक्त दलितांच्या प्रश्नांच्या सोडवणुकीसाठीच सगळे लक्ष केंद्रित करणे आणि एकूण जातीव्यवस्था उध्वस्त करण्याच्या व्यापक कार्याला दुय्यम लेखणे देखील बरोबर नाही. तसेच, जातिव्यवस्थेचा नायनाट स्त्री-पुरुष विषमता निखालसपणे संपविण्याशी घट्टपणे विणला गेला आहे. आत्मसन्मान आणि समता यांची दलित प्रश्न सोडविण्याकरिता जशी आणि जितकी नितांत गरज आपल्याला जाणवायला हवी तशी आणि तितकी, किंबहुना त्याही पेक्षा काकणभर सरस अशी, तळातून पटलेली आणि पेटलेली, स्त्रियांच्या सन्मानाची आणि समतेची अढळ निष्ठा आवश्यक आहे.

सामाजिक विषमता, भेदभावी वागणूक, भीषण-निर्घृण अत्याचार, उघड उघड अप्रतिष्ठा किंवा लपंडावी तुच्छता ही जातीव्यवस्थेच्या अंगाअंगात मुरलेली विकृत वैशिष्ट्ये आहेत. जात किंवा पोटजात ही कधी एकटी असत नाही. ती जातींच्या समुदायात असते. जातीसंस्थेचा एक घटक असते. आणि हे घटक एकावर एक अशा तथाकथित मानापमानाच्या उरतंडीत गच्चपणे रचलेले असतात. जाती-अंत हा एका जातीचा अंत नसतो. तो तसा एकलेपणाने, एकांड्या पद्धतीने आणि एकांगी बाजूने करताही येत नाही. जाती-अंताचा अर्थ या मानापमानाच्या अभेद्य उतरंडी रचनेचा सर्वांगांनी केलेला खातमा असाच असतो.

परंतु विषमता आणि अपमानास्पद अवहेलना जातीव्यवस्थेत करकचून आवळल्या गेल्या आणि टिकून राहिल्या याची अनेक कारणे आहेत. जातीव्यवस्थेला अपरिवर्तनीयतेचे परीमाण जोडण्यामागे एक मुख्य कारण उच्चवर्णीय-

उच्चजातीयांचे वर्गीय हितसंबंध हे आहे. आर्थिक वर्गीय शोषणावर आधारित विषमता मालमत्ताधारी आणि सत्ताधारी वरीष्ठ गटांचे हितसंबंध जोपासते. जातीव्यवस्थेत सामावलेली विषमता या हितसंबंधांना पोसते. आर्थिक व सामाजिक विषमता परस्परांना सांभाळत एकूण वर्चस्ववादी व्यवस्थेला कायम करू पाहतात. आज भारतात आणि महाराष्ट्रात, पूर्वीपेक्षा खूपच बदललेल्या परिस्थितीत सुद्धा, पूर्वापार चालत आलेल्या आणि स्वातंत्र्योत्तर काळात भांडवलशाहीत दृढ होत गेलेल्या, या दोन्ही प्रकारच्या विषमतांतून उद्भवलेली वर्चस्ववादी वर्गीय-जातीय व्यवस्था आहे. त्यात भरीस भर म्हणून अलिकडे साम्राज्यवादी वर्चस्ववादाशी लगट करणारी लटांबरे ओघळू लागली आहेत.

जातीव्यवस्था अंताचा लढा शोषणाधारित वर्गव्यवस्थेविरुद्ध करावयाच्या वर्गसंघर्षाशी अतूटपणे जोडला असल्याची भूमिका, सर्वप्रकारच्या वर्चस्ववादाविरुद्ध करावयाच्या संघर्षाशी भिडते हे मुद्दामहून लक्षात घेणे उचित होईल. धर्मांधतेवर आरूढ होऊन सामाजिक उत्पात घडविणाऱ्या धार्मिक वर्चस्ववादाविरुद्ध आपण घेतलेली कडवी भूमिका देखील या संदर्भात समजून घेणे जरूर आहे. विशेषतः बहुसंख्याकांच्या अल्पसंख्येविरुद्धी वर्चस्ववादाकरिता, हिंदूंच्या सर्वजातीय एकजुटीची केली जाणारी आवाहने, आपल्या उद्दिष्टांना किती गंभीर धोका निर्माण करीत आहेत ते समजले पाहिजे. वर्चस्ववादाविरुद्धच्या या सर्वव्यापी लढाईत दलित-शोषित-पिडीत वर्ग-जातीतले सगळे घटक सामील करावेच लागतील.

महाराष्ट्रातील दलितांची आजची स्थिती

महाराष्ट्रातील एकूण लोकसंख्येत दलितांचे प्रमाण १३ टक्के आहे. एकूण दलितांपैकी ६५ टक्के लोक ग्रामीण भागांत राहतात. बहुसंख्य दलित (७७ टक्के) भूमिहीन आणि उत्पादनाचे वा रोजगाराचे दुसरे कसलेही साधन नसणारे आहेत. जवळजवळ ९० टक्के वेठबिगार आणि ८० टक्के बालमजूर आदिवासी-दलितांमधून येतात. दलित जमीनधारकांपैकी ८७ टक्के लहान व अत्यल्प भूधारक आहेत. दलित मुख्य श्रमिकांपैकी ६४ टक्के शेतमजूर आहेत. दलितांमधील फक्त २५ टक्के शेती कसणारे शेतकरी आहेत.

या आकडेवारी वरून एक गोष्ट ठळकपणे नजरेत भरते ती ही की, दलितांपैकी फार मोठी जनसंख्या ही शेतीवर काबाडकष्ट करून जगणारी आहे. ती जमीनीवर केल्या जाणाऱ्या श्रमांवर गुजराण करणारी आहे. जेव्हा शेतीतील काम मिळत नाही तेव्हा, ते ठेकेदारांकडील मजूर म्हणून दूरदूर स्थलांतर करतात आणि आगाऊ उचललेल्या तुटपुंज्या रकमेवर भयानक बिकट अवस्थेत जुलमी वेठबिगार भोगतात. फळबागां-मळ्यांमध्ये, वीटभट्ट्यांवर, बांधकामावरचे, खाणीतले. कारखान्यांतले (कॅज्युल कॉट्ट्रॅक्ट लेबर), साखरउद्योगासाठी ऊस तोडणारे, अतिशय स्वस्तात मिळणारे, सहज उपलब्ध होणारे मजूर म्हणून त्यांना राबविले जाते. शेतमजुरीच्या आणि अन्य कामांवर त्यांना मिळणाऱ्या वेतनाचे दर सरासरी दिवसाकाठी फक्त रुपये १०० ते १५० आहेत. स्त्रियांच्या मजुरीचे दर यापेक्षाही कमी आहेत. त्यामुळे ४८ टक्के दलित दारिद्र्य रेषेखालील जीवन रेटतात. महाराष्ट्रातील सर्वात दरिद्री ३५ टक्के जनतेपैकी ८५ टक्के दलित-आदिवासी आहेत.

दलितांच्या उपजीविकेचे मुख्य साधन जमीन-शेती असेल तर, या जनसमुदायांकडे एकूण किती जमीन आहे/होती किंवा स्वातंत्र्योत्तर काळात त्यांना सरकारमार्फत किती जमीनीचे वाटप करण्यात आले? त्यांच्याकडे होत्या किंवा त्यांना मिळाल्या त्या जमीनींचा उपयोग व उपभोग ते कसा घेत आहेत किंवा घेऊ शकतात, हा अत्यंत महत्त्वाचा असा कळीचा मुद्दा आहे. भारत देशात मिळकतीच्या व रोजगाराच्या संदर्भात जमीन ही एक अत्यावश्यक/अपरिहार्य बाब होती व आहे. जमीन ही मालमत्तेची गोष्ट, या देशातील प्रतिष्ठा वा अप्रतिष्ठा निश्चित करते. जातीव्यवस्थेने विच्छिन्न झालेल्या या समाजाची विषमता आणि वर्चस्व ही लक्षणे, जमीनींवरील मालकी-नियंत्रण-हक्क यांच्या भोवती फेरी घालतात. ब्राह्मण आणि क्षत्रीय या

उच्चवर्णीयांचे श्रेष्ठत्व आणि प्रभुत्व भूमिवर आधारलेले होते. ते त्यांच्या स्वर्गातील स्थानावर नव्हते! पराकोटीच्या दारिद्र्यात फेकले गेलेले आणि तसेच ठेवले गेलेले दलित समूह जमीनींपासून आणि अन्य मालमत्तेपासून वंचित आहेत. त्यांच्या वास्तव जीवनातील आर्थिक-सामाजिक विषमतेची कारणे या दुरावस्थेत शोधली पाहिजेत. महाराष्ट्रासारख्या पुरोगामी राज्यातही दलितांनी कसण्यासाठी ताब्यात घेतलेल्या सरकारी पडीत, गायरानाच्या जमीनींतील पीके तुडविणे, दलित वस्त्यांवर हल्ले करून, जाळपोळ करून त्यांचे खून करणे हे वारंवार घडले आहे. महाराष्ट्रातले धनाढ्य जमीनमालक-जहागीरदार-गढीवाले-ईनामदार हे देखिल प्रामुख्याने ब्राह्मण-वाणी-मारवाडी-गुजर-उच्चमराठा हेच आहेत.

दलित जनसमुहांची लोकसंख्या आणि त्यांच्याकडील जमीन कसणूकीची धारणा यांचे प्रमाण म्हणूनच फार विषम राहिले आहे. महाराष्ट्रातील एकूण लोकसंख्येच्या तुलनेत १३ टक्के असणाऱ्या दलितांची संख्या लक्षात घेता, त्यांच्याकडे असणारी जमीन, राज्यातील एकूण लागवडीखालच्या सुमारे दोन कोटी हेक्टर जमीनीपैकी फक्त ७ टक्केच आहे.

शेतीक्षेत्रात आणि बांधकाम उद्योगांत झपाट्याने यांत्रिकीकरण झाल्याने रोजगार झपाट्याने कमी झाला आहे. गहू कापणारा एक कंबाइन हारवेस्टर सात खेड्यांतील मजुरांचा रोजगार हिरावून घेतो. बहुराष्ट्रीय कंपनीचा १.३० कोटी रुपयांचा एक केन-हारवेस्टर एका हंगामात किमान तीस हजार ऊसतोडणी कामगारांना बेरोजगारीच्या खाईत ढकलतो. उदारीकरणाच्या धोरणांमुळे नियोजन गुंडाळून ठेवण्यात आले आहे. त्यामुळे ऊसाचे उत्पादन आणि गाळप यांच्यात प्रचंड गोंधळ होत आहे. ऊसतोडणी कामगारांना रोजगाराची व सामाजिक सुरक्षेची कोणतीही हमी नाही. ऊसतोडणी कामगारांत दलित कामगारांची संख्या लक्षणीय आहे. यांत्रिकीकरणाच्या परिणामी बेरोजगारी वाढली आहे. रोजगार हमीच्या कामावर दिले जाणारे वेतनाचे दर अतिशय कमी आहेत. महाराष्ट्र शासनाच्या तिजोरीत रोहयोचा हजारो कोटी रुपयांचा निधी सांचून राहतो. केंद्र शासनाकडून येणारा रोहयोचा निधीही वापरला जात नाही. सरकारी व सार्वजनिक क्षेत्रातील नोकरभरती बंद असल्याने दलितांच्या राखीव जागांचा बँकलॉग कायम आहे. खाजगी उद्योगात आणि संस्थांत दलितांना राखीव जागा देण्याचे धोरण घेऊन ते काटेकोरपणे अंमलात आणण्याची भांडवलदारी शासनाची तयारी नाही.

अनुसूचित जाती-जमातींच्या विकासासाठी त्यांच्या लोकसंख्येच्या प्रमाणात निधीची तरतूद, त्यांच्यासाठी कार्यन्वित झालेल्या उपयोजनांमध्ये केंद्र व राज्य सरकारे करीत नाहीत. दलित-आदिवासींच्या विकासासाठी उपयोजनांमध्ये दिलेला तुटपुंजा निधी देखील त्यांच्यासाठी खर्च करण्याऐवजी भलत्याच ठिकाणी वळविला जातो. दलितांच्या विकासाचा निधी खेळांसाठी वापरल्याचे निर्लज्ज उदाहरण सर्वांना माहितच आहे. आंध्र प्रदेशमध्ये ज्या रीतीने दलित-आदिवासींच्या उपयोजनांसाठी शासनाने निधी उपलब्ध करून देण्याकरिता त्याला कायदेशीर स्वरूप दिले आहे त्या धर्तीवर महाराष्ट्राने आणि केंद्र शासनाने कायदे करायला हवेत. अन्यथा दलित-आदिवासींवर उपकार करत असल्यासारखी लोकशाहीला, समतेला आणि मानवी प्रतिष्ठेला तुकरावून लावणारी दयाभावनाच भक्कम होत राहिल. आणि उपकार करणारी दयाभावना दाखवलीच पाहिजे असे नसतेच. तो ज्याच्या त्याच्या वृत्ती-भावनेचा अविष्कार असतो. महाराष्ट्र राज्य सरकार व केंद्र सरकारची वागणूक अशीच बेभरवशाच्या दयाबुद्धीवर अवलंबून राहिली आहे. हे मुळातून बदलायला हवे. दया, उपकार, फेकलेले तुकडे नकोत तर मानवी अधिकार म्हणूनच सर्व तरतूदी करायला हव्यात असा आग्रह धरायला हवा.

खासगीकरण-जागतिकीकरणाच्या काँग्रेस-भाजपच्या सरकारांनी लागोपाठ घेतलेली नवउदारवादी धोरणे, दलित-श्रमिक जनजीवनांवर एका मागोमाग एक हल्ले करीत आहेत. राज्यात कुपोषणाने पुनःपुन्हा दरवर्षी बालके आणि महिलांचे मृत्यू घडताहेत. भूमिहीन शेतमजूर आणि असंघटित क्षेत्रांमधील स्थलांतरित वेढबिगार म्हणून राबणाऱ्या दलितांची अवस्था भयावह आहे. शहरांत स्थलांतरित झालेल्या दलितांच्या आर्थिक-सामाजिक परिस्थितीत देखील फारशी प्रगती झालेली नाही.

शैक्षणिकदृष्ट्या अद्यापही मागास राहिलेल्या बहुसंख्य दलितांचे भांडवली उत्पादनव्यवस्थेतील स्थान प्रामुख्याने चतुर्थ श्रेणी कर्मचारी वा असंघटित-कंत्राटी कामगार हेच राहिले आहे.

भांडवलदारी शासनाने श्रमिकांसाठी पुरेसे निवारे उभारण्याची सामाजिक जबाबदारी झटकल्याने शहरांतल्या बकाल झोपडपट्यांमधील बहुसंख्य दलितांना अतिशय वाईट अवस्थेत वास्तव्य करावे लागते. पिण्याच्या पाण्याचा पर्याप्त पुरवठा, सांडपाण्याचा निचरा, झोपडपट्टीपर्यंत येण्यासाठी पक्के रस्ते, पर्याप्त स्वच्छतागृहे, प्राथमिक आरोग्य केंद्रे, वाहतुकीसाठी वाहनांची उपलब्धता इत्यादि मूलभूत नागरी सुविधांचा अभाव झोपडपट्यांत असल्याने शहरातल्या दलितांना अत्यंत निकृष्ट दर्जाचे वंचितावस्थेतले जिणेच जगावे लागते.

बहुसंख्य दलित स्त्रिया चहुबाजुंनी भरडल्या जात आहेत. जात, वर्ग आणि लिंग या तीनही स्वरूपांत त्यांचे दमन होत आहे. शैक्षणिक दृष्ट्या त्यांच्यापैकी बहुसंख्यांकांना मागास ठेवले गेले आहे. मोलमजुरी शिवाय त्यांना जगण्याचे दुसरे कोणतेही साधन नाही. रोजगार आणि वेतनाचे बाबतीत त्यांच्याशी दुजाभाव केला जातो. निकृष्ट वेतनावर त्रासदायक शारीरिक श्रम करणे त्यांना भाग पडते. लैंगिक शोषण, हिंसक अत्याचार आणि शारीरिक जुलूम यांची शिकार व्हावी लागते. अंधश्रद्धा धार्मिक अपसमजांच्या बहाण्याखाली त्यांना परावलंबी, अपमानास्पद गुलामीचे जीवन जगायला भाग पाडले जाते.

महाराष्ट्रात दलितांवर होत असलेले अत्याचारांचे स्वरूप अतिशय गंभीर आणि चिंताजनक आहे. गेल्या काही वर्षांत दलितांवर हल्ले, मारहाण, खून, बलात्कार, जिवंत जाळणे, जाळपोळ, आंधळे करणे, विषप्रयोग असे विविध प्रकारे अमानुष अत्याचार झाले. या अत्याचारांचे प्रमाण या ठरावाच्या शेवटी जोडलेल्या परिशिष्टात नमूद केलेल्या घटनांवरून लक्षात येते. पिण्याचे पाणी भरण्याच्या निमित्तावरून निर्घृणपणे केलेली हत्या असो, जमीन प्रश्नाच्या निमित्ताने दलित महिलांवर केले गेलेले अमानुष क्रूर अत्याचार असोत किंवा दलितेतर 'सवर्ण' जातीतील व्यक्तीवर प्रेम केले या निमित्ताने केलेले खून असोत दलित समुदाय भयानक असुरक्षित जीणे जगत आहेत.

नगर जिल्ह्यातील सोनई गावात १ जानेवारी २०१३ रोजी सर्व जग नववर्षाचे स्वागत करीत असतांना तीन दलित मेहेतर तरुणांचा निर्घृण खून करण्यात आला. एका दलित तरुणाने मराठा समाजातील तरुणीवर प्रेम केले असा संशय आला म्हणून त्या तरुणाचा शिरच्छेद केला गेला. त्याच्या सोबत सफाई काम करणाऱ्या अन्य दोघांनाही संपविण्यात आले. 'तुम्ही मेहेतर, घाण साफ करून घाणीतच जन्मणे व घाणीतच मरणे ही तुमची औकात - - सवर्ण मुलीवर प्रेम करण्याची तुमची हिम्मतच कशी होते' ! एका तरुणाला सेफटी टँकमध्येच बुडवून मारले व 'हीच तुम्हा दलितांची औकात' असा इशारा त्यातून दिला गेला. निष्पाप दलित तरुणांची भीषण हत्या (आनर किलिंग) सवर्णांकडून केली गेली.

२० ऑक्टोबर २०१३ रोजी नाशिक जवळील शेवगे डांग गावातील दलित वस्तीतील सुमारे ६० महिला व पुरुषांवर गावातील मराठा समाजातील लोकांनी हल्ला केला. एका दलित तरुणाची आई वाहन अपघातात जखमी झाल्यामुळे तिच्या मुलाने नुकसान भरपाईची मागणी केली. त्यामुळे चिडून सवर्णांनी थेट दलित वस्तीवरच हल्ला केला.

३० आगस्ट २०१३ रोजी ठाणे जिल्ह्यातील शहापूर तालुक्यातील १९ वर्षीय आदिवासी महिलेवर सासरच्या लोकांनी तिच्या केसांचे मुंडन करून मारहाण केली. त्या महिलेने उच्च जातीच्या मुलाशी प्रेमविवाह केला त्यामुळे मुलाच्या नातेवाईकांनी या आदिवासी असणाऱ्या सुनेवरच अत्याचार केला.

एप्रिल २०१२ ते मार्च २०१३ या एक वर्षांत ठाणे जिल्ह्यात दलित व आदिवासींवर झालेल्या अत्याचारांच्या विरोधात ७९ तर त्या खालोखाल पुणे जिल्ह्यात ६६ गुन्हे दाखल झाले आहेत.

दलितांनी प्रगतीच्या कोणत्याही पायवाटेवर पाय ठेवता कामा नये हा मनुस्मृतीचा दंडक बेलगामपणे अंमलात आणणाऱ्या घटना महाराष्ट्रात घडत आहेत. पोलीसी यंत्रणा, प्रशासन आणि भांडवलदारी-सामंतदारी शासन अत्याचार करणाऱ्यांना जरब बसवणे राहोच उलट पाठीशी घालून अभय देत आहे. १९८९ च्या अत्याचार प्रतिबंधक कायद्यातील पळवाटांचा गैरफायदा अमानुष जुलूम करणाऱ्या गुन्हेगारांना सर्रास दिला जात आहे आणि घेतला जात आहे. या कायद्यात अनेक मूलभूत दुरुस्त्या करून पळवाटा बंद करण्याची नितांत गरज आहे. केंद्र सरकारच्या कॅबिनेट मंत्रीमंडळापुढे या कायद्यातील दुरुस्त्यांच्या मुद्दा चर्चेला आल्यावर शरद पवार आणि अजित सिंग यांच्यासारखे 'दिग्गज' नेत्यांनी त्याला विरोध केला अशा बातम्या प्रसिद्ध झाल्या आहेत. दलित-आदिवासीविरोधी आणि उच्चवर्णीय-जातीयधारण्या सामंती प्रवृत्ती राज्यकर्त्या नेत्यांत किती खोलवर रुजल्या आहेत त्याचेच हे जळजळीत उदाहरण आहे. म्हणूनच या कायद्यात अत्याचाऱ्यांना कडक शिक्षा करण्यासाठी मूलभूत दुरुस्त्या त्वरित झाल्या पाहिजेत इत्यादि मागण्या घेऊन आपण सद्यांची मोहीम सुरु केली आहे.

जातीआधारित आत्मघातकी संसदीय राजकारण

भांडवली पक्षांच्या पुढाऱ्यांनी विविध जातीतील म्होरक्यांना हाताशी धरून स्वतःची खुर्ची बळकट करण्याचे जातीआधारित निवडणूक-राजकारणाचे तंत्र जाणीवपूर्वक विकसित केले आहे. काँग्रेसने सुरु केलेल्या या तंत्रामुळे संसदीय राजकारणात अनिष्ट प्रथांची चवड रचली गेली आहे. याच्या परिणामी जातीव्यवस्थाविरोधी लढा मागे खेचला गेला आहे. जातीआधारित संसदीय राजकारण आणि धर्माधारित संसदीय राजकारण हे भारतीय संसदीय राजकारणाचे कंगोरे अधिकाधिक धारदार बनत गेलेत. संघपरिवाराने अलिकडच्या काळात धर्मकेंद्रित संसदीय राजकारणाकरिता (त्यांचा मूळ अजेंडा यशस्वी करण्यासाठी) जातीकेंद्रित राजकारणाला कसे आत्मसात केले तेही सर्वश्रुत आहे. दलित मतदारसंघावरील काँग्रेस/अन्य पक्षांची पकड मोडून भाजप-सेनेची पकड पक्की करण्याची संघपरिवाराची घोडदौड या दृष्टीने तपासली पाहिजे. सर्व दलितांना (महाराष्ट्रात नवबौद्धांसह) हिंदू अस्मितेत गुरफटवून संसदीय निवडणुकांचे राजकारण कसे यशस्वी करता येते, ते भाजप आणि शिवसेनेने दाखवून दिले आहे. महाराष्ट्रातील अनुसूचित जाती व अनुसूचित जमाती यांच्यासाठी राखीव असलेल्या विधानसभा व लोकसभा मतदारसंघांत लक्षणीय बदल घडविले आहेत. हिटलर आणि मुसोलिनीची फॅसिस्ट हुकूमशाही वंशाधारित जशी होती तशीच ती संसदीय लोकशाहीच्या निवडणुकांच्या माध्यमातून, प्रथम बहुमतात आल्यानंतर मग, ऊग्र आणि उद्दामपणे प्रस्थापित झाली, हे ऐतिहासिक सत्य विसरणे दलित-श्रमिकांसाठी आत्मघातक आहे.

भांडवली पक्षांनी जी जातीकेंद्रित आणि धर्मकेंद्रित राजकारणाची दिशा घेतली आहे, तिच्यापासून जाणीवपूर्वक अंतर राखून सच्चे आणि लढाऊ संसदीय राजकारण करणे, ही गोष्ट फार कठिण असते. उलट आत्मघातक राजकारणाचे पालखीवाहक म्हणून काम करण्याच्या संधीसाधू सवयी सहज जडू शकतात. त्या तशा जडाव्यात असे हेतूपुरस्सर फासे भांडवली पक्ष टाकत असतात. त्या फाशांत सापडून प्रस्थापितांच्या कच्छपी लागणे हा दोष अंगी कधी बाणवला जाईल, ते सांगता येत नाही. म्हणूनच कधी काँग्रेस तर कधी राष्ट्रवादी काँग्रेस, कधी भाजप तर कधी शिवसेना या पक्षांमागे फरपटत जाणे, अशा पक्षांमध्ये सामील होणे, असे प्रकार एरवी प्रागतिक, अगदी क्रांतीवादी विचारांचा आग्रह धरणाऱ्या दलित पुढाऱ्यांकडूनही घडतात. आता तर संसदीय निवडणूक-राजकारणातील हा संधीसाधू लाचारपणा सर्वत्र उफाळून आला आहे. अतिशय चिंताजनक गोष्ट म्हणजे ही लागण केवळ वरीष्ठ पुढारपणापर्यंतच थांबलेली नाही. तर गावपातळीवरील अनेक कार्यकर्त्यांपर्यंत ती पाझरली आहे. भिडली आहे. हे सर्वच समाज घटकांत घडले आहे; हे खरे. पण ते दलित जनसमुदायांनी,

निदान महाराष्ट्रात जो प्रदीर्घ काळ खडतर संघर्ष केला, तेथे घडावे, ही धोकादायक चिन्हे आहेत. एका सुपरिचित विचारवंताने म्हटल्याप्रमाणे, “अर्थातच या राजकारणाने दलित जनतेत सामाजिक संघर्षातून निर्माण झालेल्या लढाऊ जाणीवा पुसून टाकल्या आणि त्या जागी विधीविषयक सौदेबाजीच्या जाणीवा निर्माण केल्या”.

आपण अशा राजकीय चलाखीने मनुवाद्यांना नमवू शकतो अशी अवास्तव समजूत पसरवली जाते. पण मनुवादी या हलगर्जीपणाचा पुरेपूर वापर करून त्यांचा फॅसिस्ट अजेंडा पुढे ढकलतात. मग हे सत्य झाकण्याचा केविलवाणा प्रयोग सुरू होतो. मनुवादी आणि फॅसिस्ट मुखंड यांच्याबरोबर एकत्र बसून परस्परांची लाचार खुशमस्करी करून, फुले-आंबेडकर-शाहूंचे विचार अंमलात आणण्याचा हा नवा राजकीय शोध जनसमुदायांची भरकट करणारा आहे.

डॉ. आंबेडकरांच्या प्रतिमेचा वापर करीत सौदेबाजी करणारे हे पुढारी संघपरिवाराच्या फॅसिस्ट कळपाला कधी मिठी मारतील ते कळेनासे झाले आहे. ही राजकीय कसरत दलितांच्या जातीव्यवस्थाविरोधी जनवादी राजकारणाला पुढे घेऊन जाणारी निश्चितच नाही. ‘राजकारण ही सर्व समस्यांची गुरुकिल्ली आहे’ असे मानून डॉ. आंबेडकरांनी जे राजकारण केले ते, कसेही करून खुर्चीचा अट्टाहास धरणारे नव्हते. त्यांनी बजावून सांगितले होते की, ‘देशातील ऐंशी टक्के लोकांवरील जुलूम समूळ नष्ट करून त्यांचे जीवन सुखाचे बनविणे हेच खरे राजकारण होय’. संसदीय संधीसाधूपणाचा लोचटपणा डॉ. आंबेडकरांच्या राजकीय अजेंड्याला दुरान्वयानेही स्पर्श करू शकत नाही. मग अशा संधीसाधूपणाच्या झोक्यांवर इकडून तिकडे तरंगत राहाण्याची प्रवृत्ती व व्यवहार, त्यांच्या क्रांतीकारी निष्ठांचा सरासर अपमान करणारा आहे, असेच म्हणावे लागेल.

प्रशासकीय पदे भूषविणारे अनेक अधिकारी आणि बुद्धीजीवी मध्यमवर्गीय, मूलभूत जनवादी परिवर्तनाची फिकीर नसल्यासारखी उपेक्षावृत्ती प्रकट करताहेत. आरक्षणांवर भर देत असतांना दलित-श्रमिक समुदायांच्या जीवन-जिव्हाळ्याच्या ऊग्र होत जाणाऱ्या समस्यांची तड लावण्यासाठी, शासकीय-प्रशासकीय अधिकारांचा उपयोग जाणीवपूर्वक करण्याचे भान हरवत आहेत. निवडणुकांच्या राजकीय शिडीवर आणि आरक्षणावर एकांगी भर दिल्याने जनसमुदायांच्या जमीन-वेतन-रोजगार-जीवनमान-निवारा-शिक्षण-आरोग्य-आत्मसन्मान इत्यादि प्रश्नांवरून लक्ष दुसरीकडे खेचण्याचा राज्यकर्त्या भांडवलदार-जमीनदार वर्गाचा डाव साधायला मदत होते. फॅसिस्ट षडयंत्राला यशस्वी करण्यासाठी दलितांची अपरिहार्य शक्ती संघपरिवार स्वतःभोवती गोळा करीत असतांना, या समुदायांना एकाकी सोडून देऊन, दलित समुदायातूनच आलेले बुद्धीवादी साहित्यिक-विचारवंत आणि राजकीय पुढारपण करणारे अनेकजण (सन्माननीय अपवाद वगळता), आजकाल संघपरिवाराशी सलगी करण्यात धन्यता मानीत आहेत. त्यांचे उघडपणे समर्थन करू लागले आहेत. कोणत्याही जनवादी क्रांतीकारक राजकारणाची साहित्यिक-सांस्कृतिक क्षेत्राशी अत्यंत जवळची बांधिलकी असावी लागते. आणि साहित्यिक-सांस्कृतिक क्षेत्रातील अध्वर्यूनी जनवादी क्रांतीकारी राजकारणांशी दोस्ती करावी लागते. जनसमुदायांच्या मनोवृत्ती, विचार-जाणीवा आणि भावभावना यांना आशय-आकार-दिशा देण्याची महत्वपूर्ण कामगिरी समाजातील क्रांतीप्रवण बुद्धीजीवी साहित्य-संस्कृतीकर्मी करीत असतात.

परंतु संसदीय भांडवली भ्रष्ट राजकारणात स्वार्थी-संधीसाधू भूमिका घेऊन, संघपरिवाराच्या फॅसिस्ट कळपामागे फरपटत जाण्याची चढाओढ महाराष्ट्रात सुरू झाली आहे. शिवशक्ती-भीमशक्तीच्या एकजूटीची आवाहने सहजगत्या पचनी पडावीत आणि त्यात वावगे काहीच नाही उलट, लाभदायकच भरपूर आहे अशी भलावण व समर्थन बुद्धीवाद्यांपैकी काही जण बिनदिवकतपणे करीत आहेत. ही गोष्ट फार फार गंभीर आणि दलित जनवादी राजकारणाला अडचणीत आणणारी आहे. हिंदूंचा गोलवलकर पुरस्कृत ‘सांस्कृतिक राष्ट्रवाद’ असा एकाएकी आवडू लागणे ही खूपच घातक चिन्हे आहेत.

जुन्यापुराण्या सर्व धर्मबाजीची बजबजपुरी माजविण्याचे नियोजनबद्ध कार्यक्रम संघपरिवाराने अंमलात आणले आहेत. जात हे वास्तव नसल्याचा आभास निर्माण करून 'हिंदू एकते'चे आक्रमक आवाहन केले गेले आहे. वर्णजातव्यवस्थेची सर्व तटबंदी तशीच ठेवून अल्पसंख्य अहिंदूंच्या द्वेषाखातर केली जाणारी कुटिल कारस्थाने डोळ्याआड करून, 'हिंदू एकते'त सामील होण्याचे निलाजरे समर्थन सुशिक्षित विचारवंत बुद्धीवादी जेव्हा करतात तेव्हा, जनसमुदायांच्या सुख-दुःखाशी बांधिलकी मानणाऱ्या अन्य सुशिक्षित विचारवंत-साहित्यिकांना आक्रमक व्हावे लागते. निस्पृहता, निर्भेडपणा, त्याग आणि समर्पण यांनी प्रेरित झालेली समांतर अशी दुसरी फळी जाणीवपूर्वक बांधून काढावी लागते. देशातील डाव्या-जनवादी क्रांतीकारी राजकारणाचा आगामी कालखंड या द्वंद्वतून पुढे जाणार आहे.

दलितांकडे ते कोणत्या तरी जातीसमुहाचे म्हणून पाहून इतर जातींच्या समुदायांबरोबर त्यांना एकत्र करायचे आणि केवळ निवडणुकांतील बहुमत एकवटण्याच्या राजकीय डावपेचांवर भर द्यायचा अशा गोष्टी केल्या जात आहेत. अशा जातीआधारित राजकारणातून मिळालेली सरकारी मंत्रीमंडळाची सत्ता, प्रस्थापित वर्गजातीव्यवस्थेला मुळातून नेस्तनाबूत करणारा धक्का कधीच देऊ शकत नाही. मात्र जातींच्या बेरीज-वजाबकीच्या रिंगणात परिवर्तन घडवत असल्याच्या भ्रामक कल्पना पसरत जातात. तथापि, वरीष्ठ वर्गजातींची मालमत्तेवरील मालकी आणि जातीव्यवस्थांतर्गत परंपरागत प्रतिष्ठेचा अहंगंड नष्ट केला जात नाही.

आजची मुख्य लढाई, साम्राज्यवादी नववसाहतवादी जागतिक वित्त भांडवल, या भांडवलाशी वाढते सख्य-सहकार्य-सलगी करणाऱ्या देशी भांडवलदार-जमीनदार वर्गजाती आणि सांस्कृतिक राष्ट्रवादाच्या नावाने फॅसिस्ट हुकूमशाही प्रस्थापित करू पाहणारे फॅसिस्ट कळप, यांच्याविरुद्ध भारतीय श्रमजीवी जनता, अशी आहे. ही लढाई यशस्वी करण्याकरिता एक व्यापक, सर्वप्रकारच्या शोषण-दमनाविरुद्ध व असंस्कृतीविरुद्ध झगडणारे, जनवादी सांस्कृतिक भान क्रमशः प्रभावी होत जाणे खऱ्याखुऱ्या जनवादी क्रांतीसाठी आवश्यक आहे.

सम्मेलनाचे कळकळीचे आवाहन आणि पुढील कार्याची दिशा

आपले उद्दिष्ट भारतीय जातीव्यवस्था सर्वार्थाने उध्वस्त करण्याचे आहे. हे उद्दिष्ट पूर्ण करण्यासाठी सगळी शक्ती पणाला लावली पाहिजे. अर्थात व्यवस्था उध्वस्त करण्यासाठी तिचे सर्वांगाने आकलन असणे आवश्यक आहे. जातीव्यवस्थेची पाळेमुळे कशात रुतली आहेत ते मुळातून समजले असले पाहिजे. तिचे स्वरूप, आशय, लक्षणे, गुंतागुंत यांची सखोल माहिती हवी. या व्यवस्थेमुळे मनुष्याच्या विकासाची गती कशी कुंठित झाली आहे ते मनोमन पटले पाहिजे. मनुष्याचे मूलभूत अधिकार, त्याची प्रतिष्ठा, सन्मान याविषयी कोणताही संशय असता कामा नये. माणसा-माणसातील भेदभाव, विषमता, परस्पर तुच्छता यांचा त्याग करण्याची मनस्वी तयारी असायला हवी. समाजातील आणि व्यक्ती-व्यक्ती गणिक असणारी बहुविधता आदरपूर्वक पाहण्याची क्षमता असली पाहिजे. सामाजिक भेदाभेद, जुलूम, अन्याय-अत्याचार, द्वेष आणि असमान वागणूक याविषयी कमालीचा तिरस्कार वाटायला हवा. शोषण-छळाला बळी पडणाऱ्यांविषयी विलक्षण सहवेदना जागती हवी. दलित-श्रमिकांची मुक्ती आणि जाती-अंत यासाठी कटिबद्ध झालेल्या कार्यकर्त्यांनी सर्वप्रथम जातसंस्कारांतून मुक्त होऊन स्वतःची अशी क्रांतीकारी मानसिक-वैचारिक जडण-घडण करणे महत्वाचे आहे, हे विसरता कामा नये.

आपण दलितांच्या प्रश्नांची, शोषण-दमनाच्या पद्धतींची वैशिष्ट्ये लक्षात घेऊन व्यापक श्रमिक जनतेच्या जनवादी आंदोलनाचा एकजीव भाग म्हणूनच दलित समुदायांची एकजूट उभारली पाहिजे. इतिहास काळात झालेल्या चुकांपासून बोध घेतला पाहिजे. लढाई एकटी-एकटी, अलगपणे कदापि लढता येणार नाही. समाजवाद आणि मूलभूत खरीखुरी लोकशाही

याकरिता करावयाचा लढा जातीव्यवस्थेविरुद्ध करावयाच्या लढ्याशी जोडूनच करायचा आहे. दलितांच्या शोषण-छळाचे, त्यांना दिल्या जाणाऱ्या अपमानास्पद वागणुकीचे, त्यांच्या शैक्षणिक उन्नतीचे, त्यांच्या रोजगार-वेतनाचे, राखीव जागांचे, त्यांना जमीन आणि मालमत्तेवर मालकी हक्क देण्याचे, त्यांच्या सामाजिक सुरक्षेचे आणि त्यांच्या आत्मभान-प्रतिष्ठेचे प्रश्न जाणीवपूर्वक पुढाकाराने हाती घ्यायचे आहेत. आपापल्या विभागातील सामाजिक-आर्थिक शोषण-दमनाच्या परिस्थितीचा बारकाईने अभ्यास करून मोहिमा व लढे उभारण्यासाठी ठोस मागण्या निश्चित करा अशी हाक हे नागपूरचे सम्मेलन देत आहे. कामगार संघटना, शेतकरी व शेतमजूर संघटना, विद्यार्थी-युवकांच्या आणि महिलांच्या संघटनांनी दलितांचे विशिष्ट प्रश्न घेऊन, ठोस मागण्यांच्या पूर्ततेसाठी खास मोहिमा व संघर्ष उभारावेत असे कळकळीचे आवाहन हे नागपूरचे दलित हक्क सम्मेलन करित आहे.

महाराष्ट्रात आपले जाती-अंताचे उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी आताच्या पूर्वीपेक्षा बदललेल्या आणि बदलत असलेल्या काही महत्वाच्या गोष्टींची पाहणी करावी लागेल. वैज्ञानिक पद्धतीचा अवलंब करून सर्वेक्षण मोहिमा हाती घ्याव्या लागतील. या दृष्टीने खालील गोष्टींची पूर्तता करावी लागेल.

- सामाजिक भेदभावामुळे राज्यातील दलित जनतेच्या होत असलेल्या विविध प्रकारच्या कुचंबणेविषयी बारीक-सारीक तपशीलवार माहिती गोळा करणे. ग्रामीण-शहरी, सुशिक्षित-अशिक्षित, रोजगार असणारे-नसणारे, उपजीविकेची साधने आणि जीवनावश्यक सोयीसुविधा असणारे-नसणारे — अशा दोन्ही प्रकारच्या दलित जनतेतील व्यक्तींच्या जीवनातील कुचंबणा, त्यांना नक्की कशा जाणवत आहेत त्याची माहिती एकत्र करणे.
- वर्ग-जातींची सरमिसळ किंवा विकीर्णता यांची गुंतागुंत कशी बदलली आहे या संबंधी केलेल्या गेलेल्या अभ्यासाची नोंद घेणे. म्हणजे जात तशीच राहून एकेका जातीतील काही व्यक्तींचा वर्ग कसा आणि किती प्रमाणात बदलला आहे, स्तर तयार झाले आहेत काय आणि त्यामुळे जाती-अंताच्या लढ्यापुढे कोणत्या शक्यता किंवा अडचणी उद्भवल्या आहेत याबाबत विश्लेषण करणे.
- बदललेल्या परिस्थितीत आपल्या उद्दिष्टपूर्ती करिता सकारात्मक आणि नकारात्मक आर्थिक-राजकीय घडामोडींची प्रक्रिया अभ्यासणे. जे विविध प्रकारचे उत्स्फूर्त आणि संघटित संघर्ष झाले व होत आहेत त्यांचे मूल्यांकन करणे. आर्थिक, सामाजिक, राजकीय आणि सांस्कृतिक क्षेत्रातल्या अशा घडामोडी-संघर्षांची व्यवस्थित मांडणी करून निष्कर्ष काढणे.
- जाती-अंताच्या आणि एकूण सर्वच वर्चस्ववादाच्या विरुद्ध आपल्या बरोबर कोण येऊ शकतील, कोणाकोणाला बरोबर घेतलेच पाहिजे आणि कोणाला कसे टाळले पाहिजे किंवा दूर ठेवले पाहिजे या संबंधी विचार करणे आणि तसे योग्य नियोजन करणे.

तातडीने प्रत्यक्ष व्यवहारात खालील गोष्टींची अंमलबजावणी करायला हवी:

- वरील प्रकारचे सर्वेक्षण सुरु करणे. संकलन, संगणकीकरण आणि विश्लेषण समित्या बनवून निश्चित कालावधित पार पाडण्यासाठी जबाबदाऱ्यांचे वाटप करणे. नियमित आढावा घेणे.

- जातीव्यवस्थेविरुद्ध सातत्याची प्रचार-प्रबोधनाची मोहीम उघडणे. त्यासाठी साहित्याची निर्मिती, विक्री, प्रकाशन समारंभ, निबंध-वक्तृत्व पुरस्कार, ग्रंथ प्रदर्शने, व्याख्याने इत्यादि संघटित करणे. प्रबोधनाचे कार्य दोन पातळीवर करणे. सर्वसामान्य जनतेला अंधश्रद्धा, धर्मांधता, जातीप्रथा, अस्पृश्यता आणि भेदाभेद यापासून फारकत घेण्याकरिता उद्युक्त करणारे प्रबोधन एका पातळीवर करणे. माणसा-माणसांतील भेदभावांना धार्मिक अधिष्ठान देणाऱ्या तथाकथित धर्मवचनांची चिरफाड या पातळीवरील प्रबोधनातच करणे. श्रमिक समुदायांच्या संघटना बांधतांना एक निरंतरची मोहीम म्हणून असे प्रबोधन करण्याची सवय लावून घेणे. दुसऱ्या पातळीवर जातीव्यवस्थेविरुद्ध बिनतोडजोड घणाघाती प्रहार करणारे आणि लबाड बोलघेवड्यांची थोबाडे फोडणारे प्रबोधन करणे.
- सामाजिक भेदाभेद आणि छळ-जुलुमांच्या घटना घडतील तेव्हा तत्काल प्रभावी हस्तक्षेप करण्यासाठी यंत्रणा उभारणे. असा हस्तक्षेप व्यापक अशा अनेक जाती-धर्मीयांच्या व्यक्तींचा संच तयार करून करणे. अत्याचाराला बळी पडलेल्यांना संरक्षण, दिलासे देण्यात, त्यांचे पुनर्वसन करण्यात पुढाकार घेणे. गुन्हेगारांना अहल घडेल यासाठी अत्याचार प्रतिबंधक कायद्याची कलमे लावून कायदेशीर आणि अन्य मार्गांनी दबाव आणणे. मात्र अत्याचाराची घटना घडलेलीच नसतांना ब्लॅकमेलिंग करण्याकरिता या कायद्याचा वापर करू पाहणाऱ्यांना तशी संधी मिळणार नाही यासाठी विशेष प्रयत्न करणे. मुख्य म्हणजे अशा घटनानंतर त्या पुन्हा घडू नयेत यासाठी गावातील सर्व जाती-धर्मीयांच्यात जास्तीत जास्त सलोखा निर्माण करून एकजूट बांधण्यासाठी हरतन्हेने उपाययोजना करणे. अशा घटना घडल्यावर संधीसाधू भूमिका घेऊन त्याबाबत तोडी-पाणी करणाऱ्या पुढाऱ्यांना उघडे पाडणे. तसेच घटना घडलेल्या ठिकाणी सातत्याचा संपर्क ठेवून सलोखा राखण्याकरिता प्रयत्न करणे. असे हस्तक्षेप करण्याची आपली कुवत आणि ताकद वाढवत नेणे.
- सर्व जाती-धर्माच्या लोकांना वारंवार एकत्र आणून कार्यक्रमांचे आयोजन करणे. उत्सव साजरे करणे. परस्परांच्या घरात जाण्या-येण्याचे, खेळीमेळीने वागण्याचे, आनंद व्यक्त करण्याचे आणि दुःख-संकट प्रसंगी सहकार्य देण्याचे प्रघात मुद्दाम होऊन पडण्याकरिता चालना देणे.
- आंतरजातीय-आंतरधर्मीय विवाहांना प्रोत्साहन देणे. अशा विवाहित जोडप्यांचे सत्कार घडवून त्यांचे संसार थाटून देणे. त्यांना एकत्र आणून चर्चा घडवून आणणे. त्यांच्या मुला-मुलींच्या शिक्षणासाठी सहकार्य करण्यासाठी संस्थात्मक कार्य करण्याला उत्तेजन देणे. जातीअंतर्गत विवाहसंबंधाऐवजी आंतरजातीय विवाहांची सवय आणि प्रथा समाजात निर्माण होईल याकरिता आवश्यक ते सर्व सकारात्मक मार्गक्रमण करणे.

मागण्यांची सनद:

- ✓ अत्याचार प्रतिबंधक कायद्यात दुरुस्ती करतांना खालील बाबी लक्षात घ्याव्यात.
 - दलित-आदिवासींची मालमत्ता हडप करणे, तिचा विध्वंस करणे, त्यांना घालून-पाडून बोलणे, अप्रत्यक्षरीत्या टोमणे मारणे, त्यांचे जबरदस्तीने विस्थापन करणे, त्यांनी कसलेल्या जमीनीतील पीके उध्वस्त करणे इत्यादि गोष्टींचा समावेश या कायद्यातील गुन्ह्यांमध्ये करून त्याबद्दल शिक्षेची तरतूद कायद्यात करावी. या गोष्टी शासकीय अधिकारी

वा कर्मचारी यांनी केल्या असतील तर त्यांना अशा गुन्हांत बिनाजामीन त्वरित अटक करण्याची करून त्यांना तडकाफडकी निलंबित करावे.

- अत्याचार पीडितांसाठी त्यांना देण्यात येणाऱ्या नुकसान भरपाईत महागाई निर्देशांकानुसार वाढ करावी आणि त्यांचे सर्वकष सुरक्षित पुनर्वसन, अत्याचार करणाऱ्यांच्यावर बोजा टाकून करावे.
- अशा प्रकरणांसाठी द्रुतगती न्यायालयांची स्थापना पुरेशा संख्येने करावी.
- अशा खटल्यांसाठी विशेष सरकारी वकीलांची नियुक्ती करावी.
- पिडीत व त्यांचे साक्षीदार यांच्या अधिकारांची कायद्यांमध्ये व्याख्या करावी.
- जातीआधारित अत्याचारांना आळा घालण्यात कुचराई करणाऱ्या व तडजोडीसाठी दबाव आणणाऱ्या धनदांड्यांवर, पोलिस व प्रशासकीय अधिकाऱ्यांवर कारवाई करावी.

✓ मैला वाहून नेण्याची अमानवी प्रथा आजही पंढरपूर शहरात मोठ्या प्रमाणात व महाराष्ट्रातील अन्य भागातही सुरु असून या बेकायदेशीर प्रथेला ताबडतोब प्रतिबंध करण्यात यावा.

- ✓ अनुसूचित जाती उपयोजना व अनुसूचित जमाती (आदिवासी) उपयोजनासाठी त्यांच्या लोकसंख्येच्या प्रमाणात अंदाजपत्रकीय निधीची तरतूद करून ती, प्रत्यक्षात अंमलात आणण्यासाठी आंध्र प्रदेशच्या धर्तीवर केंद्र व राज्य सरकारांनी कायदे करावेत.
- ✓ सर्व शासकीय नोकऱ्या आणि सार्वजनिक क्षेत्रांतील सेवा यांच्या पदांमधील अनुशेष त्वरित भर्ती करून पूर्ण करावा. तसेच खासगी क्षेत्रामध्ये आरक्षण लागू करावे.
- ✓ राष्ट्रीय भूमिसुधार धोरणांच्या मसुद्यात नमूद केल्यानुसार सर्व प्रकारच्या जमीन-उपयोगांची पाहणी करून आणि खासगी जमीनीवरील सिलिंगची मर्यादा पुनर्रचित करून भूमिहीनांना जमीनींचे फेरवाटप करावे.
- ✓ आंतरजातीय विवाहांना सर्वतोपरी प्रोत्साहन द्यावे आणि त्यांच्या संसारासाठी खास निधीची तरतूद करावी.